

PEYZAJ KAVRAMINA DAİR FARKLI YAKLAŞIMLAR VE KÜLTÜREL MİRAS ANLAYIŞINDA PEYZAJIN YERİ

Yasemin AYDOĞDU

Doktora Adayı, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul aydogduya@itu.edu.tr

Öz

Bu yazıda, anlaşılması ve tanımlaması zor bir kavram olan peyzajın hangi farklı anlamlara karşılık gelebileceği üzerine bir tartışma yürütülmek istenmiştir. Avrupa Konseyi'nin 2000 yılında hazırladığı "Avrupa Peyzaj Sözleşmesi" sonrasında bilimsel çalışmalara daha fazla konu edilmesine rağmen, peyzajın kavram olarak ne anlama geldiği konusunda yoğun tartışmalar devam etmektedir. Avrupa Konseyi, ICOMOS ve UNESCO gibi uluslararası kuruluşların hazırladığı tüzük, sözleşme, bildiri veya tavsiye kararlarına bakıldığında da peyzaj kavramına ilişkin anlayış farklılıklarının devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu makalenin amacı, hem peyzaj kuramcılarının hem de uluslararası kurumların yaklaşımları üzerinden peyzaj kavramının bugüne kadar hangi farklı bağlamlarda tartışıldığını ortaya koymak ve peyzaja dair bir anlayış geliştirmektir. Bu anlayışın temeli, peyzajın başlı başına kültürel mirasa ilişkin olduğudur.

Anahtar Kelimeler peyzaj, Avrupa Peyzaj Sözleşmesi, Avrupa Konseyi, ICOMOS, UNESCO, kültürel miras

DIFFERENT APPROACHES TO THE CONCEPT OF LANDSCAPE AND THE PLACE OF LANDSCAPE IN THE UNDERSTANDING OF CULTURAL HERITAGE

Abstract

This article aims to discuss the different meanings that landscape, a concept that is difficult to understand and define, can have. Despite the fact that it has been the subject of more scientific studies after the "European Landscape Convention" prepared by the Council of Europe in 2000, intense discussions continue on what landscape means as a concept. When we look at the charters, guidelines, conventions or recommendations prepared by international organizations such as the Council of Europe, ICOMOS and UNESCO, it is seen that there are still differences of understanding regarding the concept of landscape.. Therefore, the aim of this article is to clarify in which different contexts the concept of landscape has been discussed so far by both landscape theorists and international institutions and to develop an understanding of landscape. The basis of this understanding is that landscape is related to cultural heritage in its own right.

Keywords landscape, European Landscape Convention, Council of Europe, ICOMOS, UNESCO, cultural heritage

1. Giriş

Coğrafyacılar, peyzaj kavramının ne anlama geldiği üzerine şimdiye kadar birbirinden farklı pek çok tanım üretmişlerdir. Bu yazıda, birbirine tamamen zıt olabildiği için başlangıçta son derece anlaşılmaz gelen bu tanımlar üzerinden bir sınıflandırma yapılarak, peyzajın ne olduğuna ilişkin bir anlayış geliştirmek istenmiştir. Görünen, özellikle "fiziksel – algısal", "toplumsal – kişisel" ve "değişken – sabit" ikilikleri ve bu ikiliklerin türevleri üzerinden peyzaj tanımlamaları yapıldığı şeklindedir. Ancak ulaşılan her tanım peyzajın kültürelliğini vurgular. Bu vurgu, "peyzaj zaten kültürelse, niçin kültürel peyzaj diye bir alt kategori var?" sorusunu doğurmuştur. Bu

soruyu cevaplayabilmek için ICOMOS, UNESCO ve Avrupa Konseyi gibi kurumların uluslararası ölçekte düzenleyici metinlerine, yönetim rehberleri, ilkeler ve tavsiye kararlarına başvurulmuştur. Görünen, bu kurumlar arasında da açık bir uyum olmadığı, ancak "kültürel peyzaj" tanımının verildiği yere bir koruma alanı statüsü sağladığıdır. Bu statünün verilmediği alanlar ise, koruma çatısının dışındadır. Oysa ki çalışmada gelinen aşamada, peyzajın tümünün kültürel niteliği kabul edilmektedir. Bir bütün olarak peyzajdaki kültürel derinliğin ortaya konulması, doğal ve kültürel niteliklerin yerin mevcut karakterini karşılıklı olarak nasıl etkilediklerinin anlaşılması esas amaçtır.

2. Peyzaj Nedir?

Peyzaj, tanımlamanın zor ve değerlendirmenin daha da zor olduğu, yanıltıcı bir olgudur (Kaplan, 1985, s.161). Peyzaj, Rönesans hümanizminin belli başlı kavramlarından ve mekansal yapılarından ortaya çıkan görsel bir terimdir. "Dış dünyayı görmenin bir yolu" olarak, 15. yüzyıl sonu / 16. yüzyıl başında İtalya'dan gelen ve ana konusu doğa manzarası olan *paesaggio* denilen resimlere atıf yaptığı bilinmektedir (Cosgrove, 1985, s.46). İtalyanca *paesaggio* ve Fransızca *paysage* kelimelerindeki *pays*, bir ülke veya ülkenin yönetim biçimine atıftır ve esasen Germen dillerindeki bir bölge veya ülkenin sınırlanmış alanı anlamına gelen *land*'e eşdeğerdir. *Land* burada *soil* anlamındaki toprak değil, tarihsel olarak oluşturulmuş bir yer, bölgesel topluluk, halk, ülke ve vatan anlamındadır. *Paysage*'daki *-age* son eki, Almanca'da *Land*'e *-schaft* son ekinin eklenmesine benzer şekilde eklenir (Jackson, 1984, ss.5-7; Olwig, 2007, ss.585-94). *-Schaft* son eki, yaratmak veya şekillendirmek anlamına gelen *schaffen* fiiliyle ilişkilidir. Hartshorne (1939, ss.326-7), Almanca *landschaft* teriminin "algılandığı şekliyle bir arazinin görünümünü ya da basitçe sınırlandırılmış bir kara parçasını belirtmek için kullanıldığını", Fransızca karşılığı olan *paysage* teriminin de bu çift anlama izin verdiğini söyler. İngilizceye 16. yüzyılın sonunda *landscape* olarak geçmiştir (Schama, 1995, s.10). Olwig'e göre (2008, s.82), etimolojik bir temeli olmayan, *scape* ve *scope* kelimeleri arasındaki yüzeysel benzerlik karışıklığa yol açmış; "okçunun hedefi, hedeflediği şeye gözünü diktiğine yönelik işaret" anlamı ile Klasik Yunanca "*skopein*/bakmak" fiilinden türetilen *skopos* kelimesinin (Carruthers 1998, s.79), "şekillendirmek" anlamındaki eski İngilizce *sceppan* veya *scyppan*'dan gelen *scape* kelimesi ile aynı kökten geldiği düşünülmüştür. Ortaçağ'da toprak, insanlar tarafından ayak, balta, pulluk ve evcil hayvanların yardımı ile şekillendirilmişse de, toprağın şekli ile

görünüşünün -bakılarak şekillenmiş- eşitlenmesi, sanat tarihinde peyzajı manzara ile özdeşleştirmiş görülmektedir (Olwig, 2008, s.82; Ingold, 2011, s.126).

2.1. Peyzaj Fizikseldir

Sauer (1925, s.43), peyzajı "formların belirgin birlikteliğinden oluşan bir alan" şeklinde tanımlarken, Cosgrove (1985, s.56), Almanca *landschaft* kelimesinin estetik, sanatsal hatta görsel çağrışımlar olmaksızın "alan" anlamına geldiğini yazar. Hartshorne (1939, ss.328-30), *landschaft*'ı fiziksel olarak algılanabilen nesnelere sınırlı tutan bir grup coğrafyacıya atıf yapar. Mesela Waibel (1928) ve Broek (1938) için *landschaft*'ın ortak anlamı "belirli bir noktadan perspektifte görüldüğü şekliyle, görüş alanımızda yer alan dünya yüzeyinin ve gökyüzünün bir bölümü"dür. Bu tanım yaklaşık olarak genel kabul görürken, hareket edebilen özneler tartışmalıdır. Penck (1928)'e göre "görüş alanımızda algılanabilenler" insanı kapsamaz; Passarge (1925) insanla birlikte hayvanları da dışlarken, Schlüter (1919) için insan önemli bir *landschaft* ögesidir. Krebs (1938) *landschaft*'ı başka bağlamda ele alır ve terimin belirli bir alanı değil, birbirine benzeyen alanların tipik karakteristik özelliklerini ifade ettiğini düşünür. Yani bir dağlık alanın karakteri dünyanın başka yerlerinde tekrar ettiğinde, bu karakter, dağlık alanın *landschaft*'ı olur (aktaran Hartshorne, 1939, ss.328-30). Hartshorne'a göre "'peyzaj' kelimesinin yaygın kullanımının, duyularımız dışında bir nesnel gerçekliği önerdiği fikrinden kaçamayız" (1939, s.338).

2.2. Peyzaj Fiziksel ve Süreçseldir

Crawford (1953, s.51), peyzajı "saha arkeoloğunun çözmesi gereken, üzerine defalarca yazılıp silinen bir belgedir. Özellikleri, yollar, tarla sınırları, ormanlar, çiftlikler ve diğer yerleşim yerleri ve insan emeğinin diğer tüm ürünleridir; bu ürünleri

okumak kolay değildir çünkü toprak çağlar boyunca sürekli değişime maruz kalmıştır” diyerek tanımlar. Meinig’e (1979, s.44) göre tarih olarak ele aldığı peyzaj “çok yaygın olduğu için kolaylıkla gözden kaçabilecek, hayatın daha önce yapılmışların ortasında yaşanması gerektiğine dair güçlü gerçek. Her peyzaj bir birikimdir. Geçmiş direnir; uzak ataların izleri...hızlı değişim alanlarında dahi nispeten katı bir örüntü oluşturabilir”dir. Barrett (1991, s.8) peyzajı, “insanların üzerinde hareket ettikleri ve içinde toplandıkları tüm yüzeydir. Bu yüzey, insanların çeşitli talep ve yükümlülüklerine göre dünya üzerinde hareket etmesiyle anlam kazanmıştır. ... Böylece doğal ve yapay niteliklerden inşa edilen peyzaj, rutin kullanımı ile kültürel olarak anlamlı bir kaynak haline gelmiştir” diyerek tarif eder. Widgren (1999, s.98) de peyzajı “hem bir form hem devam eden bir süreçtir ve önceki süreçlerin sonucudur. Dolayısıyla, form ve süreç olarak ayrı ayrı ele alınamaz. Peyzaj ile ilgili her türlü çalışma, form ve süreç arasındaki ilişkilerle boğuşmak zorundadır” diyerek yorumlar. Harmanşah’a göre de peyzaj, hiçbir zaman bitmiş bir ürün ya da okunaklı bir metin değil, sürekli yapım sürecinde olan değişken ve hareketli bir çevredir. Sürekli değişiyor olsa da kısa ömürlü değildir, peyzajın belleği vardır. Fiziksel çevrenin katmanlarına işlenmiş insan faaliyetleri ve ekolojik süreçlerin üstüste yazımıdır. Diğer bir deyişle peyzajlar insan eylemleriyle somutlaşan hem kültürel yapıtlar hem de tarihsel süreçlerdir (Harmanşah, 2015, s.53).

2.3. Peyzaj Toplumsal ve Süreçseldir

Grimm ve Grimm’in hazırladığı 1885 tarihli Almanca sözlük *Deutsches Wörterbuch*’taki *landschaft* maddesi, “konumu ve doğal özellikleri bakımından bir arazi kompleksi ve bu arazinin sanatsal resimsel temsili” anlamlarının dışında, “siyasi bir bölge” ve “bir yerde yaşayan nüfus” anlamlarını da içermektedir. Böylelikle sadece toprağın fizikselliklerine değil, içinde yaşayan sosyal

gruba da atıfta bulunulur. Olwig (1996, s.631-2) de, tarihsel ve coğrafi bağlamda *landschaft*’ın “sınırlandırılmış bir kara parçası”ndan çok daha fazlası olduğunu düşünür. Ona göre bu terimi özel kılan faktörlerden biri topluluk ile yer arasındaki bağın gücüdür. Inglis (1977, s.489) de benzer bir yaklaşımla, “peyzaj bir nesne olarak ele alınamaz, yaşayan bir süreçtir; insanlar tarafından oluşturulur ve insanları oluşturur” demektedir. Ingold’a göre de (1993, ss.154-162) peyzaj, oranın sakinlerinin bildiği dünyadır. İçinde yaşayarak peyzajın bir parçası olduğumuz gibi, peyzaj da bizim bir parçamız haline gelir. “Ne inşa edilmiştir ne de inşa edilmemiştir”, sürekli yapım aşamasındadır. Roymans’a (1995, s.2) göre de peyzaj, basit bir nesnel olgu değildir; her kültürün, çevresindeki fiziksel alanı adlandırmasını, düzenlemesini ve yorumlamasını şekillendiren kendine özgü bir yaklaşımı vardır. Dolayısıyla kültürü tamamen anlamak için mekan organizasyonu ve algısına hakim olmak elzemdir. Tilley’e (1994, s.34) göre de peyzaj, toplumsal olanın yeniden üretildiği ve dönüştürüldüğü, keşfedildiği ve yapılandırıldığı, sürecin organize edildiği bir anlamlandırma sistemi, ilişkileri vurgulayan bir kavramsal düzenleme aracıdır.

2.4. Peyzaj Algısal ve Sabittir

Hellpach’ın (1911, s.230) *landschaft* tanımı “dünya yüzeyinin bir parçasının ve gökyüzünde karşılık gelen bölümünün bizde uyandırdığı toplam duyuşal izlenim”dir. Sesler, kokular, dokunma, sıcaklık, renkler ve şekiller, peyzaj olarak deneyimlediğimiz doğal bütünü oluşturur. Meinig de (1979, s.45), bir yer olarak değerlendirildiğinde “içinde yaşanan her şeyi kucaklayan bir çevre olarak, ayrıntılara, dokuya, renge, görsel ilişkilerin tüm nüanslarına hassasiyet geliştirdiğini çünkü çevrenin tüm duyularımızı, sesleri, kokuları ve tarif edilemez bir yer hissini de harekete geçirdiğini” söyler. Daniels ve Cosgrove (1988, s.1), *The Iconography of Landscape*’teki önsözlerinde “peyzaj, kültürel bir

imge, çevreyi temsil etmenin, yapılandırmanın veya sembolize etmenin resimsel bir yoludur" demişlerdir. Daha sonra Cosgrove (1990, s.3) peyzajı "sosyal bir inşa, bir görme biçimi" olarak betimler. Hirsch (1995, s.5), bu tanımların süreci reddettiğini, peyzajı esasen durağan olarak vurguladıklarını düşünür. Cosgrove (1984, s.32) da öncesinde zaten "ideolojik bir kavram olarak peyzajın resmen reddettiği şey süreçtir" demiştir.

2.5. Peyzaj Algısal ve Değişkendir

Tilley'e göre peyzaj, doğal-kültürel bir süreklilik içinde ileri geri hareket eden, "sabit olmayan" bir kavramdır. Her zaman insan failliği ile biçimlendirilmiş, asla tamamlanmayan ve sürekli olarak üzerine eklenen bir formdur ve insanlarla arasındaki ilişkisi daimi bir yapılanma sürecidir (Tilley, 1994, s.37). Tilley, peyzajın kullanıcılarının bakış açılarına göre değiştiğini, aksini iddia etmenin "o peyzajı algılayan kişiden soyutlamak" olacağını düşünür (2004, ss.11-2). Benzer şekilde Darvill (1999, s.109), hava durumundaki veya gün ışığındaki değişikliğin dahi peyzaj deneyimini çok farklı kılacağını söyler. Bender'e göre de peyzaj, insan bilinci ve aktif katılım yoluyla anlaşılan, deneyimlenen ve onunla bağlantılı olan "oradaki dünya"dır. Asla sabit kalmaz, dolayısıyla öznel bir kavramdır ve öznel olduğu ve birçok anlayışa açık olduğu için geçicidir (Bender, 2002, s.103). Aynı yer, aynı anda farklı kişilerce farklı deneyimlenebilir; aynı yer, aynı kişi tarafından farklı zamanlarda farklı deneyimlenebilir; hatta aynı kişi belirli bir anda bir yer hakkında zıt duygulara sahip olabilir (Bender, 2006, s.303).

2.6. Peyzaj Hem Fiziksel Hem Algısaldır

Fairclough, peyzajın "çevre" olmadığını, yalnızca yapılarla, yerleşimlere, çitlere veya çevrenin insan tarafından değiştirilmiş herhangi bir yönüne değer, önem ve anlam atfedildiğinde veya

yorumlandığında var olduğunu savunur (2002, s.28). Aldred (2007, s.229) de, peyzajı çevreden ayırmanın olgusal gerçek olarak tanımlanması değil, yorumlanması ve özneliği olduğunu düşünür. Ingold (1993, ss.152-3) ise "peyzajı algılamının, bir hatırlama eylemi demek olduğunu ve bu eylemin, zihindeki içsel bir görüntüyü çağırmaktan çok, kendisi geçmişe gebe olan bir çevreyle ilişkilenebildiğini" savunur. Meselenin sadece algısal olmadığını, örneğin sisli bir havada sisi dağıtmaya ya da açık havayı sislendirmeye insan algısının yetmeyeceğini söyler (Ingold, 2011, s.130). Ancak yine de peyzaj, geçmiş hatıralardan kaynaklanan aşinalık sayesinde hatıraları içine alarak (Ingold, 1993, ss.152-154), mekanın deneyimini etkileyecektir. Olwig (2004, ss.48-62) için de peyzaj "daima tartışmalı, daima değişken ve pazarlık halinde, kültürel olarak oluşturulmuş"tur. Ona göre peyzajı incelerken sadece pencereden bakmamak, pencereye de bakmak ve algımızı nasıl çerçevelediğini düşünmek gerekir. Tilley (2006, s.20), peyzajın "mekansal" olmaktan ziyade "yersel" olduğunu, bir taşıyıcı olarak mekan ile değil, onu oluşturan ve bu hale getiren yerlerce tanımlandığını söyler. Dolayısıyla peyzaj, yerlerde bulunan ön ve arka, resim ile çerçeve, orası ve şurası, yakın ile uzak arasındaki ilişkiler dizisi ve dönüşümsel bir "toplanma"dır. Bu nedenle peyzaj her zaman hem nesnel fiziksel bir yerdir hem de o yerin öznel olarak algılanmış bir görüntüsüdür.

2.7. Peyzaj Bağlamsaldır

Robert Johnston "peyzaj"ı gerçek ve algılanan olarak ayırdetmez ve "peyzajın ne olduğuna henüz bir cevap olmadığını, daha çok 'ne olabilir?' sorusunu koruduğunu, peyzajın en geniş anlamda bağlamsal olduğunu" düşünür (Johnston, 1998, s.56). Knapp ve Ashmore'a (1999, s.1) göre de peyzaj, insanlar tarafından algılanması, deneyimlenmesi ve bağlamsallaştırılması nedeniyle vardır. Ne sadece doğal ne de tamamen kültürel,dir,

ikisinin arasındadır ve çevrelerindeki dünyayı deneyimleyen insanların günlük işlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Relph de (1981, s.21) peyzaj için "kapının dışına çıktığında görülen ve hissedilen her şeydir. Hem günlük işlerin hem de hayatın daha egzotik koşullarının gerekli bağlamı ve arka planıdır" der.

Yukarıdaki çeşitli peyzaj tanımlarının tümünde fiziksel ya da algısal düzeyde kültürelliğe yoğun vurgu yapılırken, "sadece doğal" bir peyzaj fikri hiç önerilmez. Marquardt ve Crumley (1987, s.1), peyzajı "insanlar ve çevreleri arasındaki ilişkinin mekansal tezahürü" olarak tanımlarken, Tilley (1994, s.24), doğanın yalnızca insan eylemi için bir zemin sağlamaktan çok, insan amaçlılığı için topografik özellikleri, ağaçları, kayaları, nehirleri, kuşları ve hayvanları birbirine bağlayarak peyzajı insanlaştırmaya hizmet eden yer adları, çağrışımlar ve hatıralarla bilindiğini gösteren etnografik çalışmalardan yani doğaya atfedilen kültürellikten bahseder. Darvill'e göre (1999, s.109) "doğal peyzaj" diye bir şey olamaz; "Doğal"ın kendisi de herhangi bir zamanda yeniden tanımlanmaya açık kültürel bir inşadır. "Doğal peyzaj" kategorize edilir edilmez öyle olmaktan çıkar, çünkü o anda toplumsal alana getirilmiştir. Rapoport (2004, s.38) da benzer şekilde, peyzajın tümünün sadece yapı ve yerleşimlerle değil, bitki örtüsüyle de, taş, toprak, bitki, su gibi "doğal" görünen özellikleriyle de değişime uğratıldığını, dolayısıyla "doğal" olarak adlandırılan peyzajların da aslında kültürel olduğunu savunur. Ona göre farklılık değişimin derecesindedir, ancak hepsi de "kültürel"dir. Wilkinson (2006, s.334) için de peyzaj, "'doğal çevre'nin ve kültürel faktörlerin birleşik bir ürünüdür". Anlaşıldığı üzere peyzaj tanımlaması zor bir kavramdır ve peyzaj çalışmalarındaki son gelişmeler de bu belirsizliği benimsemiştir. Peyzaj, insan tarafından yaratılan zaman (tarih) ve mekan (coğrafya) ya da doğa ve kültür ikiliğini kabul etmez (Bender, 2002, s.106). Arkeologlar da peyzajı sosyal olarak yapılandırılmış, öznel olarak deneyimlenmiş

ve çok anlamlı olarak benimsemeye başlamışlardır (Witcher, 1999, s.13). Bu çalışmada mekansal ve zamansal, fiziksel ve algısal, sabit ve değişken, kültürel ve doğal ikilikleri üzerinden tartışılan peyzajın tam da tüm bu ikiliklerin ara kesitinde olduğu bir tanım kabul edilmektedir.

Peyzajın "öncesinde pasif bir kültürel arka plan sayılırken, giderek insan yaşamıyla ilişkili olarak aktif ve çok daha karmaşık bir varlık olarak görülmeye başlanması" (Knapp ve Ashmore, 1999, s.2), peyzaja dair tarihsel ve arkeolojik düşüncede önemli bir değişim belirtisidir. Darvill (1999, s.108; 2010), "tüm peyzaj arkeolojisinin en büyük önemi, münferit arkeolojik sitlere odaklanmanın yerini, insan toplumlarının faaliyet gösterdiği fiziksel ölçeğe daha çok uyan, daha geniş alanlara odaklanmanın almasıdır" demektedir. Çünkü insanlar sadece yerleşimlerin sınırları içinde kalmazlar, bütünlüğü, yapısı ve sembolik anlamı olan daha geniş alanları kullanırlar. Ayrıca arkeolojik kalıntıların bulunmadığı, nehir, göl, kaya çıkıntısı gibi yerler, görünüşte boş mekanlar da gayet "inşa edilmiş" ve herhangi insan yapımı nitelikler kadar önemli olabilirler (Darvill, 1999, s.18). Branton (2009, s.51) ise "peyzaj arkeolojisindeki peyzajlar, tek bir ev veya bahçe kadar küçük veya bir imparatorluk kadar büyük olabilir" diyerek, peyzajın mutlaka "bölge" terimine uyan bir alan ölçüsü olduğu fikrine karşı çıkar. "Geçmişte insanların çevrelerini nasıl kavramsallaştırdığı, düzenlediği ve kullandığı" ve "peyzajın kullanıcılarının davranış ve kimliklerini nasıl şekillendirdiği"ne dair soruları ele alabilmek için, değişim, devamlılık, yerdeki ve yerler arasındaki ilişki ve örüntülere referansla peyzajdaki karmaşık tarihi sürecin ortaya çıkarılması gerekir. Alcock (1993, s.33) için de peyzaj arkeolojisi araştırmalarının amacı, peyzajdaki insan faaliyetlerinin tüm izlerini geniş bir zamansal ölçekte ve bir perspektif içinde konumlandırmak ve ilişkilendirmektir.

3. Uluslararası Mevzuatta Peyzaj Kavramı

Uluslararası mevzuatta peyzaj kavramı ilk olarak, UNESCO tarafından Paris'te düzenlenen 1962 tarihli "Peyzaj ve Sitlerin Güzellik ve Karakterinin Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı"nda geçmektedir (UNESCO, 1962). Tavsiye Kararı'nda, "doğal çevrenin bir parçasını oluşturan peyzaj ve sitlerin güzelliğini ve karakterini, insanoğlunun her dönemde ve dünyanın her yerinde kültürel ve estetik mirası yoksullaştıran hasarlara maruz bıraktıkları düşünülmekte, peyzaj ve sitlerin güzellik ve karakterinin korunması ve mümkün olan yerde, kültürel ve estetik ilgisi veya doğal çevresi olan, insan yapımı olan ya da olmayan doğal, kırsal ve kentsel peyzaj ve sitlerin restore edilmesi" amaçlanmaktadır. 1982 tarihli, ICOMOS-IFLA tarafından Venedik Tüzüğü'ne ek olarak kabul edilen "Tarihi Bahçeler Floransa Tüzüğü"nde ise, bir anıt olarak ele alınan "tarihi bahçe", "tarihi veya sanatsal bakış açısından kamuya faydalı mimari bahçivanlıkla ilgili bir kompozisyon" olarak, küçük bahçeler ve büyük parklar için kullanılabilir (ICOMOS-IFLA, 1982). Yine Tüzük'te, "ayrılmaz bir bileşeni olması durumunda bir binayla ilişkili olsun veya olmasın, tarihi bahçeler, kentsel ya da kırsal, yapay ya da doğal olan kendi özel çevresinden soyutlanamaz" denmektedir. "Tarihi bahçelerin en çarpıcı olanlarının Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmesi için öneri getirilmelidir" vurgusunu yapan Tüzük, "Tarihi Sit"leri ise "hatırlanabilir bir eylemle ilişkili özel peyzajlar" olarak tanımlar (M.8).

UNESCO'nun "Dünya Mirası Sözleşmesi'nin Uygulanmasına Yönelik Kullanım Rehberi"nin güncellenmesi için 1992 yılında, Fransa, La Petite Pierre'de düzenlediği uzman toplantısında şekillenen "Kültürel Peyzaj Üzerine Uzman Grup Raporu"nda uluslararası olarak ilk kez "kültürel peyzaj" kavramı geçirmektedir (UNESCO ve ICOMOS, 1992). Dünya Mirası Komitesi'nin ricasıyla ICOMOS ve UNESCO Dünya Mirası Merkezi'nin birlikte organize ettiği toplantıda, "kültürel peyzaj" terimiyle "insanlık ve kendi doğal çevresi arasındaki etkileşimin tezahüründeki çeşitliliğin" ele alındığı vurgulanır. Rapora göre "Dünya Mirası Listesi'ne girecek kültürel peyzajlar, kendi üstün evrensel değerleri ve açıkça tanımlanmış bir jeo-kültürel bölge açısından temsil edilebilirlikleri ve ayrıca bu tür bölgelerin temel ve ayırıcı kültürel unsurlarını gösterme kapasiteleri temelinde" seçilmelidirler. Rapordaki "kültürel peyzajlar kültürel özelliklerdir ve Dünya Mirası Sözleşmesi'nin 1. Maddesi'nde belirtilen 'doğanın ve insanın ortak yapımı'nı temsil ederler. Doğal çevrelerinin ve dışsal ve içsel olarak birbirini izleyen sosyal, ekonomik ve kültürel güçlerinin sunduğu fiziksel kısıtlamaların ve/veya fırsatların etkisi altında, zaman içinde oluşan insan toplumu ve yerleşiminin evrimini göstermektedir" tanımı, Dünya Mirası Komitesi'nce kabul edilerek 1994 yılında "Dünya Mirası Sözleşmesi'nin Uygulanmasına Yönelik Kullanım Rehberi"ne ilave edilmiştir (UNESCO, 1994: M.36). Rehberde göre günümüzde 3 ayrı kültürel peyzaj kategorisi vardır¹. Böylelikle Dünya Mirası Sözleşmesi'ne göre; insan

¹ (i) En kolay tanımlanabilir olan, insan tarafından kasıtlı olarak yaratılmış ve tasarlanmış olduğu açıkça belli olan peyzajdır. Bu peyzaj, çoğu zaman dini veya diğer anıtsal binalar ve bütünüyle ilişkili olarak estetik nedenlerle inşa edilmiş bahçe ve park alanlarına işaret etmektedir.

(ii) İkinci kategori, organik olarak gelişmiş peyzajdır. Bu peyzaj, başlangıçtaki sosyal, ekonomik, idari ve/veya dini bir zorunluluktan kaynaklanır ve bugünkü şeklini doğal ortamıyla ilişkisine uygun olarak geliştirir. Bu tür peyzajlar, kendi form ve bileşenlerinde evrim sürecini yansıtır. İki alt kategoriye ayrılırlar:

- kalıntı (veya fosil) peyzaj, evrimsel bir sürecin, geçmişte bir zamanda, aniden veya zaman içinde sona erdiği peyzajdır. Ancak, önemli ayırt edici özellikleri maddi formda hala görülebilir.

- devam eden peyzaj, evrimsel süreç hala devam ettiğinde, ve geleneksel yaşam tarzı ile yakından ilişkili bir çağdaş toplumda aktif sosyal rolünü koruyan bir peyzajdır. Aynı zamanda, zaman içindeki evriminin önemli maddi kanıtlarını da sergilemektedir.

(iii) Son kategori, ilişkiel kültürel peyzajdır. Dünya Mirası Listesi'ne bu tür peyzajların dahil edilmesi, önemsiz olan ya da hatta olmayan maddi kültürel kanıtlardan ziyade, doğal

tarafından yapıldığı belli, çoğu zaman bir yapı ile ilişkili bahçe ve park peyzajları; artık devam etmeyen, sonlanmış bir kültürün bıraktığı "kalıntılaşmış peyzajlar" ile geleneksel yaşamda aktif rolü olan doğal ortamlarla uyumlu "devam eden peyzajlar"ı kapsayan "organik gelişmiş peyzajlar"; ve kültürel maddi iz mevcut olmasa da doğal unsurlardaki kültürel ilişkiler nedeniyle kabul edilen "ilişkisel kültürel peyzajlar" vardır. Darvill v.d. (1993, s.566)'ne göre bu sınıflama sorunludur çünkü peyzajı "her yöne uzanan kesintisiz bir tuval" olarak görmez, bunun yerine, münferit peyzaj alanlarını anıt ve sitte olduğu gibi bir analiz birimi olarak ele alır.

Bununla beraber, Birleşik Krallık'ta planlama sistemi içinde arkeolojik kalıntıların her yerde olabileceği ve herhangi bir kalkınma önerisinin peyzajın arkeolojik yönlerine etki edebileceği çoktan anlaşılmalı ve kabul edilmeye başlanmıştır. 1990 tarihli *Planning Policy Guidance* (PPG16 - Archaeology and Planning: A.4)'a göre, arkeolojinin sadece arkeolojik sitlerle değil, tüm peyzaj ile ilgilendiği kabul edilmektedir.² Tüm peyzaj geçmişe yönelik ana kaynaklarımızdan biridir ve elbette arkeolojik çalışmaya açıktır (Fairclough, 1999, s.123). Arazinin hangi alanlarının kullanılmadığını anlamak, kullanılanları anlamak kadar önemlidir ve bu nedenle peyzajın tamamı araştırılmalıdır. 1994 tarihli

Planning Policy Guidance (PPG15 – Planning and The Historic Environment: 6.40), "peyzajın tamamı, değişen derecelerde ve farklı şekillerde karmaşık tarihsel süreçlerin ve geçmiş arazi kullanımının ürünü olan arkeolojik ve tarihi bir eserdir" demektedir.

1995 yılına gelindiğinde, Avrupa Konseyi "Peyzaj Politikalarının Parçası Olarak Kültürel Peyzaj Alanlarının Bütünleşik Korunması Üzerine Tavsiye Kararı" (COE, 1995);³ yapılaşma, kalkınma faaliyetleri ve turizme ek olarak tarım, ormancılık ve endüstriyel üretim teknik ve uygulamalarının da sosyo-ekonomik değişiklikler kadar peyzajı değiştirme ve Avrupa kültürel peyzajına tehdit etkisi olduğunu vurgular. Tavsiye Kararı'na göre; peyzaj çalışmalarına çok disiplinli yaklaşmak gereğiyle, "kültürel peyzaj alanlarının" evrimsel sürecinin korunması ve yönetilmesi için kapsamlı peyzaj politikaları ile bağlantılı tedbirler alınmalıdır. Peyzajlar tanımlanır ve değerlendirilirken seçilen kimi peyzaj alanları; ya genel arazi kullanımı ve mekansal planlamaya ya da kültürel miras ile ilgili düzenlemeler içinde belirlenmiş koruma önlemlerine konu edilmelidir. Amaç hala tüm peyzajı desteklemek yerine, bir dizi kriterle "Miras Peyzaj Alanları"nın belirlemek ve listelemektir. Seçici bir yaklaşımla, peyzajın geri kalanının ihmal edilmesi, değer görmemesi, çok az koruma veya tanımlamaya tabi tutulması olasılık

unsurların güçlü dini, sanatsal veya kültürel ilişkileri dolayısıyla gerekçelendirilirler (UNESCO, 2023, M. 47).

² "A: Arkeolojinin Önemi – Madde 4. Günümüzün arkeolojik peyzajı binlerce yıllık insan faaliyetlerinin ürünüdür. 400.000 yıl önceki ilk avcı toplayıcıların kamplarından 20. yüzyılın başlarındaki faaliyetlerin kalıntılarına kadar her döneme ait yerleşim yerleri ve kalıntılar arasında uzanır. İbadet yerlerini, savunma tesislerini, mezarlık alanlarını, çiftlikleri ve tarlaları ve üretim alanlarını içerir."

³ Metinde (Madde 2) peyzaj ve kültürel peyzaj alanları aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır;

Peyzaj: Birey veya toplum ile topografik olarak tanımlanmış bir bölge arasındaki belirli bir dönemde var olan sayısız ilişkinin şekilsel ifadesi; doğa ve insan faktörlerinden ve her ikisinin kombinasyonundan, zaman içinde ve eylem sonucu oluşan

görünümdür. Peyzajlar; bir bölgenin birey veya toplum tarafından algılandığı şekilde tanımlanmasını ve karakterize edilmesini, bireyler ve çevreleri arasında, geçmişteki ve halen devam eden ilişkilerine tanıklık etmesini ve yerel kültürleri, duyarlılıkları, uygulamaları, inançları ve gelenekleri biçimlendirmeye yardım etmesini dikkate alan katmanlı bir kültürel boyuta sahiptir.

Kültürel peyzaj alanları: geçmiş arazi kullanımını ve faaliyetlerini, becerileri veya kendine özgü gelenekleri yansıtan fiziksel kalıntıların varlığı veya edebi ve sanatsal eserlerde tasvir edilmesi veya tarihi olayların orada gerçekleşmiş olması nedeniyle ve çeşitli bölgesel düzeylerde sosyal ve kültürel olarak kabul görmüş değerler kazanmış, insan toplumunun evrimini, yerleşimini ve zaman ve mekandaki karakterini gösteren, insani ve doğal etkenlerin çeşitli kombinasyonlarıyla oluşturulmuş, peyzajın topoğrafik olarak sınırlanmış belirli kısımlarıdır.

dahilindedir (Fairclough, 2002, s.26). 1997 yılında Widgren (1997, s.9), "kültürel peyzaj ve kültürel çevre gibi kavramlar idari alana aittir... İnsan etkisinin İskandinav peyzajının her yerinde bulunduğu anlayışı, kültürel peyzaj kavramının ortadan kaldırılmasının temelini atmıştır, çünkü alansal bir kategori olarak kültürel peyzajın karşıtının -el değmemiş doğal peyzaj- var olmadığı gösterilmiştir." diyerek peyzaj kavramının kapsayıcılığını vurgular.

Uluslararası bağlamda peyzaj kavramının anıta arka plan sağlayan alandan nihayet bütün alanlara evrilmesi, Avrupa Konseyi'nce 2000 yılında Floransa'da hazırlanan "Avrupa Peyzaj Sözleşmesi" ile olmuştur. Sözleşmede peyzajın tanımı;

"insan ve/veya doğal faktörlerin etkileşimi ve eylemi sonucunda insanlar tarafından algılandığı şekliyle oluşan alanlar"

şeklinde geçmektedir. Daha eski yönetmeliklerden önemli farkı, sadece çok özel değeri olan yerlerin değil, nihayet bütün peyzajların dahil edilmiş olmasıdır (Antrop, 2005, s.23). Böylelikle sözleşmeyi kabul eden ülkelerin⁴ peyzajın her yerde olduğunu ve ülkenin her yerini kapsadığını kabul etmesi gerekmektedir (Fairclough, 2002, s.27). Doğal, kırsal, kentsel ve kalkınma alanları; karasal, denizsel ve sulak alanlar; olağanüstü, sıradan veya bozulmuş olsun ya da olmasın, peyzaj her yerdedir. Sadece özel peyzajları seçip koruyarak, peyzajın geri kalanının dışlanması anlayışından uzaklaşılmalıdır (Déjeant-Pons, 2006, s.367; Herring, 2009, s.68; *National Planning Policy Framework*, 2019). Elbette Sözleşme'de kastedilen bugünün peyzajıdır ve günümüz peyzajı içinde geçmişin nasıl korunacağı

ve gelecek nesillere aktarılacağı sorusu gündeme gelmektedir (Fairclough, 2002, s.28).

Avrupa Konseyi'nce 2005 yılında Faro'da kabul edilen "Toplum İçin Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi"nde, bölgesel kimlik, peyzaj karakteri ve kültürel mirasın çevresel boyutlarda artan önemine değinilmiştir. Böylelikle Faro Sözleşmesi, Avrupa Konseyi'nin ve UNESCO'nun önceki belgelerinden ayrılarak "kültürel çevre" kavramı için temel oluşturmaktadır. Faro Sözleşmesi'ndeki yeni "miras" tanımı her şeyi kapsamaktadır: "Kültürel miras, insanların geçmişten devraldığı, sürekli evrilen değer, inanç, bilgi ve geleneklerinin anonim bir ifadesi ve yansıması olarak tanımlanan bir kaynaklar kümesidir. Zaman içinde insanlar ve yerler arasındaki etkileşimden kaynaklanan çevrenin tüm yönlerini içerir." Sözleşme'ye göre; "kültürel, biyolojik, jeolojik ve peyzajla ilgili farklılıklara ilişkin, bu bileşenler arasında bir denge kurmak amacıyla, bütünleşik bir yaklaşım geliştirilmesi" hedeflenmektedir. Faro Sözleşmesi, etrafımızdaki her şeyin bir derece miras düzeyinde olduğunu kabul etmemizi ve ardından en iyi şekilde nasıl kullanılacağına karar vermemizi önerir. Ancak Fairclough'a (2012, s.5) göre, miras "bütünlüğünü korumayı istediğimiz şeyler" ile sınırlı olmadığından ve sadece koruma ile de ilgili görülmediğinden, Faro Sözleşmesi'nde önerildiği gibi koruma alanlarının kullanımı geleneksel korumayı gerektirebilir ya da gerektirmeyebilir⁵. Aldred'e göre (2007, s.228), zaten peyzajın "aktif korunması", giderek "pasif yönetim" ile değiştirilmeye başlanmıştır. "Aktif koruma", sınırlandırılmış peyzaj alanlarının seçilmesi, koruma için belirli kriterlere dayalı fosilleşmiş alanlar yaratılması ise, "pasif yönetim", peyzajın

⁴ Avrupa kıtasında olan ama sözleşmeyi onaylamayan Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Lihtenştayn Prenslığı, Monako Prenslığı, Rusya Federasyonu'na dikkat çekmek gerekir. Burada bahsedilmesi gereken Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'ni imzalamamış olan kimi Avrupa ülkelerinde, "kültürel peyzaj" kavramına

odaklanan bir peyzaj düşünce geleneği olduğudur (Potthoff, 2013).

⁵ Fairclough bu metni aynı başlıkla kendi *academia.edu* sayfasında da paylaşmıştır. Ancak 12 sayfa olan bu metin, kitapta yayınlanana tam olarak aynıysa değildir.

kapsamlılığını, dinamikliğini ve sürekli olarak değişmekte olduğunu kabul eder.

Avrupa Konseyi peyzajın evrenselliğine vurgu yaparken, UNESCO ve ICOMOS henüz aynı kanıda değildir. UNESCO tarafından 2011 yılında alınan "Tarihi Kentsel Peyzaj Kavramına İlişkin Tavsiye Kararı"nda, "tarihi kentsel peyzaj"⁶ tanımı kentsel yapının tüm unsurlarını içerecek şekilde yapılmıştır. ICOMOS'un 2014 yılında Floransa'da düzenlenen 18. Genel Kurul toplantısından çıkan "Floransa İnsani Değer Olarak Miras ve Peyzaj Bildirgesi"nde, "peyzajların, geçmiş kuşakların yaşayan hafızası olmaları ... dolayısıyla, kültürel mirasın ayrılmaz bir parçası olduğu" da kabul edilmektedir. Bildirge'ye göre, "pek çok peyzajda doğal ve kültürel gibi kavramlar anlamlarını yitirmiştir, onun yerine sadece yerleşimlerin ve tarımın değil, canlı türlerinin ve yaşam alanlarının da korunduğu biyokültürel bir anlayış" gelişmektedir. 2017 yılında, ICOMOS – IFLA tarafından hazırlanan "Miras Olarak Kırsal Peyzaja İlişkin İlkeler"de "kırsal peyzaj"⁷ tanımı da yapılmaktadır. Metne göre tüm kırsal alanlar peyzajdırlar. Metinde ayrıca miras olarak kırsal peyzaj, fiziksel nitelikler ve ayrıca daha geniş fiziksel, kültürel ve çevresel bağlantı ve düzenlemeler ile birlikte, ilişkili kültürel bilgi, gelenekler, uygulamalar, yerel toplulukların kimliğinin ve aidiyetinin ifadeleri ve geçmişte ve günümüzdeki insan ve toplulukların bu peyzaja atfettiği kültürel değer ve anlamları da içerir. Ancak yine de tüm bu metinlerdeki peyzaj tanımları, Avrupa Peyzaj Sözleşmesi ve Faro Sözleşmesi'nin kapsayıcılığını taşımaz.

4. Sonuç

⁶ "Tarihi kentsel peyzaj, kültürel ve doğal değer ve niteliklerin tarihi katmanlaşmasının sonucu olarak anlaşılan kentsel alandır ve 'tarihi merkez' veya 'topluluk' kavramının ötesine geçerek daha geniş kentsel bağlamı ve onun coğrafi ortamını da kapsar" (M.8).
⁷ "tarım, hayvancılık ve çobanlık, balıkçılık ve su ürünleri, ormancılık, yabani yiyecek toplama, avcılık, tuz gibi diğer

Bu çalışmada, peyzajın "ne" olduğundan başlayarak, kültürel mirastaki yeri ve uluslararası kurumların farklı yaklaşımlarının bu yeri nasıl etkilediği anlatılmaya çalışılmıştır. Nitekim peyzaj, "kültürel" ve "doğal" şeklinde ayrılamayan, insan ve doğa etkileşiminin sürekliliğinden oluşan bir alan olarak her yeredir. Görünen o ki, 20. yüzyıl başındaki "tek yapı" koruma anlayışı, 1964 ICOMOS "Venedik Tüzüğü" ve 1972 UNESCO "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme" ile birlikte giderek "sit" korumayı da içeren bir anlayışa evrilmiştir. 20. yüzyıl sonlarına doğru sitten de geniş alanların korunma ihtiyacının fark edilmesi ile ICOMOS ve UNESCO, "Dünya Mirası" konsepti için seçtiği alanlara "kültürel peyzaj" adını vererek sorunu kendince çözmüştür. Hazırladıkları yönetim rehberleri, ilkeler, tavsiye kararları ile üyeleri olan ülkelerin koruma anlayışı ve yasalarını yönlendirebilen ICOMOS ve UNESCO'nun zaman içindeki peyzaja dair düşünsel gelişimleri görülse de, seçilmiş peyzaj alanlarının korunmasını önceleyen yaklaşımları, peyzajın tümünü kültürel mirasa içkin kılan Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'nin yaklaşımından uzaktır. Tüm peyzaj kültürel miras ise, kimi alanların "kültürel peyzaj" olarak seçilip etiketlenerek özel mevzuata tabi tutulması, seçilmemiş alanların kültürel miras bakımından yok sayılması anlamındadır. Ancak peyzaja ne değer atfedileceği ve korunmaya mı, yok edilmeye mi yoksa geliştirilmeye mi değer olduğu; nüfusun arttığı, teknolojinin geliştiği, kimi yerlerin yenilenmesi, kimi yerlere yeni işlev verilmesi gerektiğinde, bu dönüşümün nerede, nasıl, kim tarafından ve hangi kapsamda gerçekleştirileceğinin planlanması önemlidir. Çünkü dönüştüğünde kaybedileceklerin tafisi yoktur. Bu bağlamda peyzaj arkeolojisi,

kaynakların çıkarılması yoluyla gıda ve diğer yenilenebilir doğal kaynakların üretimi için, insan-doğa etkileşimi ile ortak olarak üretilen karasal veya sucul alanlardır. Kırsal peyzajlar çok fonksiyonlu kaynaklar olup, tüm kırsal alanların insanlar ve topluluklar tarafından kendilerine atfedilen kültürel anlamları vardır: tüm kırsal alanlar peyzajdırlar" (M.1A).

peyzajın koruma, planlama ve yönetimi için gereken veriyi sağlamada yardımcı olabilir. Bu makalenin de, sonraki peyzaj arkeolojisi çalışmalarına hazırlık olarak, kültürel miras yönetiminde peyzajın ne anlama geldiğine dair bir giriş yazısı olması hedeflenmiştir.

Teşekkür

Bu çalışma, İstanbul Teknik Üniversitesi, Restorasyon Lisansüstü Programında Prof. Dr. Yegan Kahya Sayar danışmanlığında devam eden doktora tezinden türetilmiştir. Tez çalışmam 2015/16 yıllarında *British Academy Newton Fund Advanced Fellowship* ile desteklenen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ve Newcastle University işbirliğindeki "Boğsak in Isauria – new approaches to historic landscape" adlı peyzaj arkeolojisi projesi ile bağlantılı hazırlanmaktadır. Ek olarak "Silifke Kırsal Tarihsel Peyzaj Niteliklerinin HLC (Historic Landscape Characterisation) Yöntemine Göre Değerlendirilmesi" isimli proje ile İTÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından MDK_2017_40863 proje numarası ile desteklenmiştir. Ayrıca 2014-2017 yılları içinde "Başbakanlık Doktora Bursu" alınmıştır.

Kaynakça

Alcock, S.E. (1993). *Graecia Capta - The landscapes of Roman Greece*. Cambridge, University Press.

Aldred, O. (2007). Identifying and assessing landscape through historic landscape characterisation. In Halldórsson, G., Oddsdóttir, E.S. and Eggertsson, Ó. (Editors), *Effects of afforestation on ecosystems, landscape and rural development*, Proceedings of the AFFORDNORD conference, June 18th-22nd, 2005 (pp. 227-234). Iceland: Reykholt.

Antrop, M. (2005). Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and Urban Planning*, 70, 21-34.

Barrett, J. (1991). The archaeology of social reproduction. In J. Barrett, R. Bradley, and M. Green, *Landscape, Monuments and Society: The prehistory of Cranborne Chase*, Cambridge: Cambridge University Press, 6-8.

Bender, B. (2002). Time and Landscape. *Current Archaeology*, 43 (S4), (s.103-112). <https://doi.org/10.1086/339561>

Bender, B. (2006). Place and Landscape. In Tilley, C., Keane, W., Kuechler, S., Rowlands, M. & Spyer, P. (Editors), *Handbook of Material Culture*, (303-314). London: Sage Publications.

Branton, N. (2009). Landscape Approaches in Historical Archaeology: The Archaeology of Places. In Majewski, T. and Gaimster, D. (Editors) *International Handbook of Historic Archaeology*, (pp. 51-65). NewYork: Springer.

Carruthers, M. (1998). *The Craft of Thought – Meditation, rhetoric, and the making of images, 400-1200*. Cambridge University Press.

COE (1995). Recommendation of the Committee of Ministers to Member States on the Integrated Conservation of Cultural Landscapes Areas as part of Landscape Policies (Recommendation No. R (95) 9). Council of Europe Committee of Ministers.

COE (2000). *European Landscape Convention* (European Treaty Series No. 176). Florence: 20.10.2000.

COE (2005). Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Council of Europe Treaty Series No. 199). Faro: 27.10.2005.

Cosgrove, D. (1984). *Social Formation and Symbolic Landscape*. London: Croom Helm.

Cosgrove, D. (1985). Prospect, Perspective and the Evolution of the Landscape Idea. *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol.10, No.1, 45- 62. The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers).

Cosgrove, D. (1990). Landscape studies in geography and cognate fields of the humanities and social science. *Landscape Research*, 15 (3): 1-6.

Crawford, O.G.S. (1953). *Archaeology in the Field*. London: Phoenix House Ltd.

Daniels, S. & Cosgrove, D. (1988). Introduction: iconography and landscape. In Cosgrove, D. and Daniels, S., (Eds.), *The Iconography of Landscape: Essays On The Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments* (pp. 1-10), Cambridge: Cambridge University Press.

Darvill, T. (1999). The historic environment, historic landscapes, and space-time-action models in landscape archaeology. In Ucko, P. J. and Layton, R., (Eds.), *The Archaeology and Anthropology of Landscape: Shaping Your Landscape*, London: Routledge: 106-120.

Darvill, T., Gerrard, C. & Startin, B. (1993). Identifying and protecting historic landscapes. *Antiquity*, 67: 563-74.

Déjeant-Pons, M. (2006). The European Landscape Convention. *Landscape Research*, 31-4: 363-384.

Department of the Environment and Department of National Heritage of the United Kingdom. (1994). *Planning policy guidance: planning and the historic environment (PPG 15)*, the Secretary of State for the Environment and the Secretary of State for National Heritage.

Fairclough, G. (1999). Protecting time and space: understanding historic landscape for conservation in England. In Ucko, P. J. and Layton, R., (Eds.), *The Archaeology and Anthropology of Landscape: Shaping Your Landscape* (pp. 121-136). London: Routledge.

Fairclough, G.J. (2002). Archaeologists and the European Convention. In Fairclough and Rippon (Editors), *Europe's Cultural Landscape: Archaeologists and the Management of Change* (pp. 25-37). Belgium: Europae Archaeologiae Consilium.

Fairclough, G.J. (2012). The Value of Heritage for the Future. In Ünsal (Editor), *Heritage for Society: Cultural Policy & Management (KPY) Yearbook 3*, 2011 (pp. 34-41). İstanbul: Bilgi University Press.

Grimm, J. & Grimm, W. (1885). *Deutsches Wörterbuch*. L.M. Bearbeitet von Dr. Moriz Heyne. Sechster Band. Leipzig, Verlag Von S. Hirzel. <https://archive.org/details/deutscheswrter06grimuoft/page/n7/mode/2up>

Harmanşah, Ö. (2015). *Eski Yakınoğu'da Kent, Bellek, Anıt* (F. Yavuz, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Hartshorne, R. (1939). *The Nature of Geography: A Critical Survey of Current Thought in the Light of the Past*. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol.29, No.3 (pp. 173-412). Taylor & Francis, Ltd. on behalf of the Association of American Geographers. URL: <<https://www.jstor.org/stable/2561063>>

Hellpach, W. (1911). *Die Geopsychischen Erscheinungen*. Leipzig, Verlag Von Wilhelm Engelmann.

Herring, P.C. (2009). Framing Perceptions of the Historic Landscape: Historic Landscape Characterisation (HLC) and Historic Land-Use Assessment (HLA). *Scottish Geographical Journal*, 125 (1): 61-77.

Hirsch, E. (1995). Introduction - Landscape: Between Place and Space. In E. Hirsch and M. O'Hanlon (Editors), *The Anthropology of Landscape: Perspective on Place and Space* (pp. 1-30). Oxford: Clarendon Press.

ICOMOS (1964). *International Charter For The Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter 1964)*. Venice: 25-31.05.1964.

ICOMOS (2014). *The Florence Declaration on Heritage and Landscape as Human Values*. Florence: 9-14.11.2014.

ICOMOS - IFLA (1982). *The Florence Charter : Historic Gardens*. Florence: 21 May 1981.

ICOMOS - IFLA (2017). Principles Concerning Rural Landscapes as Heritage (GA 2017 6-3-1 – Doctrinal Texts). 30.07.2017.

Inglis, F. (1977). Nation and Community: A Landscape and its Morality. *The Sociological Review*, Vol.25, Issue.3, (pp. 489-514). DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1977.tb00301.x>

Ingold, T. (1993). The Temporality of Landscape. *World Archaeology*, Vol.25, No.2, Conceptions of Time and Ancient Society (pp. 152-174).

Ingold, T. (2011). Landscape or Weather-World?. In T. Ingold (Editor), *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description* (pp. 126-135). London: Routledge.

Jackson, J.B. (1984). *Discovering The Vernacular Landscape*. New Haven and London: Yale University Press.

Johnston, R. (1998). Approaches to the perception of landscape. *Archaeological Dialogues*, Vol 5, Issue 01: pp. 54-68. doi:10.1017/S138020380001161

Kaplan, R. (1985). The Analysis of Perception via Preference: A strategy for studying how the environment is experienced. *Landscape Planning* 12: 161-176.

Knapp, A.B. & Ashmore, W. (1999). *Archaeological Landscapes: Constructed, Conceptualized, Ideational*. In W. Ashmore, A.B. Knapp, (Eds.), *Archaeologies of Landscape Contemporary Perspectives* (pp. 1-30). Blackwell Publishers.

Marquardt, W.H. & Crumley, C.L. (1987). Theoretical Issues in the Analysis of Spatial Patterning. In Crumley, C.L. and Marquardt, W.H. (Eds.), *Regional Dynamics: Burgundian Landscapes in Historical Perspective* (pp. 1-18), San Diego, Academic Press.

Meinig, D.W. (1979). The Beholding Eye – Ten Versions of the Same Scene. In D.W. Meinig (Ed.), *The Interpretation of Ordinary Landscapes:*

Geographical Essays (pp. 33-48). Oxford: Oxford University Press.

Ministry of Housing, Communities & Local Government, U.K. (2019). *National Planning Policy Framework*.

<<https://www.gov.uk/guidance/national-planning-policy-framework>>, erişim tarihi 15.11.2020.

Office of the Deputy Prime Minister of the United Kingdom (ODPM). (1990). *Planning Policy Guidance 16: Archaeology and planning*.

Olwig, K.R. (1996). Recovering the Substantive Nature of Landscape. *Annals of the Association of American Geographers*, 86:4, 630-653.

Olwig, K.R. (2004). "This is Not a Landscape": Circulating Reference and Land Shaping. In Palang, H., Sooväli, H., Antrop, M. and Setten, G. (eds), *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment* (pp. 41-65). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Olwig, K.R. (2007). The Practice of Landscape 'Conventions' and the Just Landscape: The Case of the European Landscape Convention. *Landscape Research*, Vol. 32, No.5: 579-594.

Olwig, K.R. (2008). Performing on the Landscape versus Doing Landscape: Perambulatory Practice, Sight and the Sense of Belonging. Vergunst, J.L., & Ingold, T. (Eds.). *Ways of Walking: Ethnography and Practice on Foot* (pp. 81-91). Ashgate.

Potthoff, K. (2013). The use of 'cultural landscape' in 19th century German geographical literature. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography*, 67:1, 49-54. DOI: 10.1080/00291951.2012.759617

Rapoport, A. (2004). *Kültür Mimarlık Tasarım* (S. Batur, Çev.). İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Relf, E. (1981). *Rational Landscapes and Humanistic Geography*. Routledge Revivals. London: Croom Helm.

Roymans, N. (1995). The cultural biography of urnfields and long-term history of a mythical landscape. *Archaeological Dialogues*, 2:1, 2-38.

Sauer, C.O. (1925). 'The Morphology of Landscape. University of California Publications in Geography 2', reprinted in Wiens, J. A., Moss, M. R., Turner, M. G. and Mladenoff, D. J. (Editors) (2007). *Landscape Ecology* (pp. 36-70), Columbia University Press.

Schama, S. (1995). *Landscape and Memory*. New York: Vintage Books.

Tilley, C. (1994). *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford: Berg Publisher.

Tilley, C. (2004). *The Materiality of Stone - Explorations in Landscape Phenomenology:1* (1st ed.). Berg Publishers.

Tilley, C. (2006). Introduction: Identity, Place, Landscape and Heritage. *Journal of Material Culture*, Vol.11(1-2):7-32. DOI: 10.1177/1359183506062990

UNESCO (1962). Recommendation Concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites. The General Conference of the UNESCO. Paris: 9-12 November 1962.

UNESCO (1972). Convention concerning the Protection Of The World Cultural and Natural Heritage. Adopted by the General Conference of UNESCO. Paris: 17 October- 21 November 1972.

UNESCO (1994). Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (WHC 2/Revised, February 1994). UNESCO World Heritage Center. <<http://whc.unesco.org/en/guidelines/>>, erişim tarihi 25.08.2024.

UNESCO (2011). Recommendation on the Historic Urban Landscape, including glossary definitions. UNESCO World Heritage Center. Paris: 10.11.2011.

UNESCO (2023). Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (WHC 23/01, 24 September 2023). UNESCO World

Heritage Center. <<http://whc.unesco.org/en/guidelines/>>, erişim tarihi 25.12.2023.

UNESCO & ICOMOS (1992). Report of the Expert Group on Cultural Landscapes. La Petite Pierre: 24-26 October 1992.

Widgren, M. (1997). Landskap eller objekt: Kring kulturminnesvårdens problem att hantera landskapets historia. In Brandelsmo, J., Jones, M., Olwig, K., Widgren, M. (eds.). *Landskapet som historie* (pp. 5-16). NIKU Temahefte 4, NIKU Norsk institutt for kulturminneforskning.

Widgren, M. (1999). Is landscape history possible? Or, how can we study the desertion of farms?. In Ucko, P. J. and Layton, R., (Eds.), *The Archaeology and Anthropology of Landscape: Shaping Your Landscape*, (pp. 95-105). London: Routledge.

Wilkinson, T.J. (2006). The Archaeology of Landscape. In Bintliff, J. (Ed.), *A Companion to Archaeology* (pp. 334-356). Oxford: Blackwell Publishing.

Witcher, R.E. (1999). GIS and Landscapes of Perception. In Gillings, M., Mattingly, D. and van Dalen, J. (Eds.), *Geographical Information Systems and Landscape Archaeology* (pp. 13-22). Oxford: The Alden Press.